

hed, der er så concret, at ingen Forfatter, ikke den ordrigeste, ikke den i Fremstillingen mægtigste, nogensinde har formaaet, at beskrive en eneste Saadan, medens hvert eneste Menneske er en saadan. Denne Selvbevidsthed er ikke Contemplation, thi den, der troer det, har ikke forstaaet sig selv . . . Denne Selvbevidsthed er derfor Gjerning, og denne Gjerning er igjen Inderligheden, og hver Gang Inderligheden ikke svarer til denne Bevidsthed, er der en Form af det Dæmoniske« (SV, Bd. 6, s: 224). Lad disse ord være sagt fra *den* Kierkegaard, der også har fortalt om enfoldigheden hos troens ridder, og som Løgstrup ikke har ønsket at kendes ved, fordi Løgstrup i så fald ville være blevet foruroliget i *sin* dæmoniserende Kierkegaard-fortegnelse.

Projektet som helhed lider, som det vil ses, af en del skævheder. Det er blevet for formelt teologisk. Sansen for de integrerede personligheder, Kierkegaard og Grundtvig, er gået tabt. Kierkegaard og Grundtvig skulle nok have andet at sige i dag, end hvad de har at sige om tro og viden og om det menneskelige relationer til det guddommelige. I modsat fald vil de nok vanskeligt kunne konkurrere med fællesmarkedets produktion af ideer.

Hellmut Toftdahl

Luther – Grundtvig – Kierkegaard.

Interpreters of Luther. Essays in Honor of Wilhelm Pauck. Ed. by Jaroslav Pelikan. Fortress Press. Philadelphia 1968. 374 s.

Det er den tysk fødte, amerikanske lutherforsker Wilhelm Pauck, hvis væsentligste virke er faldet som professor ved Union Theological Seminary i New York, man har villet hædre med dette bind afhandlinger. Om Pauck hedder det i et indledende biografisk essay, at han har »kept theologians historically aware and historians theologically responsible«. En god og vigtig opgave forekommer det.

Alle afhandlingerne drejer sig om forskellige større eller mindre teologers forhold til Luther. Der er afhandlinger om Paul Tillich's, Ernst Troeltsch's, Adolf v. Harnack's og Calvins forhold til Luther for at nævne de mest kendte; men også mindre ånders forhold til Luther søges belyst; det drejer sig om navne som Robert Barnes, der spillede en rolle for reformationens gennemførelse i England og også aflagde besøg i Danmark, de elizabethanske teologer, Joseph Priestley, og endelig de amerikanske kirkemænd fra det 19. årh. Walther, Schaff og Krauth.

Af særlig interesse for et dansk publikum og grunden til, at bogen skal omtales her, er imidlertid, at dette samlebind også indeholder afhandlinger om henholdsvis Grundtvig's og Kierkegaard's forhold til Luther. Om Grundtvig og Luther skriver Ernest D. Nielsen, president of Grand View College, Iowa. Han har tidligere skrevet bogen »N. F. S. Grundtvig. An American Study.« Rock Island: Augustana, 1956, hvor han kritisk diskuterer Grundtvig's teologi og dens udvikling til bevægelse. Han gør meget rigtigt opmærksom på, at Grundtvig-stu-

diet i Amerika ikke har nået et sådant stade, at en fuldt gennemført sammenligning mellem Luther og Grundtvig vil være på sin plads, ligesom han beklager, at specielt Grundtvigs tanker om det folkelige og det kristelige ikke har påkaldt sig større opmærksomhed blandt amerikanske lutherske teologer. Hvad Nielsen imidlertid leverer er da nærmere at karakterisere som en introduktion for den amerikanske læseverden af Grundtvigs tanker, idet han sammenligner dem med noget allerede relativt kendt, nemlig Luthers opfattelse.

Efter en indledning, hvor han konstaterer, at den unge Grundtvig ønskede at gå i Luthers fodspor og mente om sig selv, at han gjorde det, går han over til en behandling af temaet Grundtvig – Luther ud fra Den christelige Børnelærdom og koncentrerer sig her om spørgsmålet om synet på skabelsen og i sammenhæng hermed talen om »livstegnene«. Han gør opmærksom på, at Grundtvigs problem ikke var Luther, men sin samtids lutheranisme, fordi den foragtede livet og hellere ville tænke på en »velsignet død« end kaste sig ind i livet i tiden nu (pilgrimstanken). I en redegørelse dernæst for Grundtvigs kamp for større frihed i kirken sidestiller han denne kamp med Luthers kamp for trosfrihed, mens han til sidst ud fra Den danske Statskirke upartisk betragtet (1834) kommer ind på forholdet mellem folkelig og kristelig frihed mellem kultur og religion.

I sin fremstilling er Ernest D. Nielsen tydelig inspireret af Kai Thanings grundtvigtolkning; det er faktisk det eneste værk fra Grundtvig-litteraturen, der henvises til. Når dertil kommer, at forfatteren ikke føjer afgørende nyt til det billede, der hersker i Grundtvig-forskningen af forholdet mellem Luther og Grundtvig, så vil det være klart, at det ikke er noget nybrud vi står overfor med denne afhandling. Men den må vurderes ud fra, hvad den er og prætenderer at være: en introduktion til Grundtvig. Og som sådan gør Niensens studie fyldest. Selvom det på visse punkter sker skitseagtigt og fragmentarisk, så forekommer tilgangen til Grundtvig og problemformuleringen at være rigtig. Således må det være af afgørende betydning at få nøjere belyst forskellen mellem Luthers og Grundtvigs syn på det menneskelige, det humane. At der er forskel fornemmede Grundtvig, fordi han stod i et opgør med sin samtids lutherdom, og Thaning har expliceret det i nogen udførlighed (Menneske først. s. 661 ff.), ligesom William Michelsen i sin disputats ved genetisk-historiske undersøgelser har vist, hvori forskellen består med henblik på historiesynet. (Tilblivelsen af Grundtvigs historiesyn s. 127 ff.) Nielsen kunne have fået en del mere ud af det, hvis han også havde kendt og taget hensyn til Michelsens studier.

Tidligere var det god tone, og er det vel for mange specielt Tidehvervsfolk endnu, at nævne Luther og Kierkegaard i samme åndedrag som sine åndelige forfædre. Det er der en voksende opposition imod; f. eks. vil K. E. Løgstrup (jvf. hans: Opgør med Kierkegaard) snarere regne Luther og Grundtvig til sine kirkefædre, og det netop fordi han hos dem begge ser den vægtlæggende på den menneskelige tilværelse som noget i og med skabelsen forud givet, som for ham betyder et korrektiv til en gold eksistens-teologis ensidige pukken på afgørelsen. Netop i den situation mærkes føleligt savnet af en udførlig anlagt, systematisk studie af forholdet mellem Grundtvig og Luther, specielt med henblik på deres syn på det humane, på skabelsen. Michelsen har gjort det genetiske forarbejde for Grundtvigs vedkommende.

Og hvordan ligger det egentlig med at tage Kierkegaard og Luther sammen. Stemmer deres kristendomsforståelse overens? Det spørgsmål har man siden den dialektiske teologis begyndelse anset for endeligt besvaret med et ja, idet man hentede inspiration til det opgør man stod i hos både Luther og Kierkegaard. Men nogen egentlig overbevisende argumentation i form af en udførlig sammenligning mellem de to, der kan dokumentere, at der hersker god overensstemmelse, findes ikke. Som oftest indskrænker man sig til at redegøre for, hvad Kierkegaard har ment om Luther – ligesom sammenligninger mellem Grundtvig og Kierkegaard som oftest indskrænker sig til at belyse, hvad de har ment om hinanden; og man må da konstatere, at Kierkegaard efterhånden stiller sig mere og mere kritisk overfor Luther. (Undtagelsen herfra udgøres af Johs. Sløks afhandling: Kierkegaard og Luther i Kierkegaardiana II, 1957.) Men man tager sjældent anledning heraf til at stille spørgsmålet systematisk.

Heller ikke Ernest B. Koenker, professor i historie ved University of South California, der her i samlebindet skriver om forholdet mellem Kierkegaard og Luther, når stort længere end til endnu engang at fremstille Kierkegaards meninger om Luther. Efter en redegørelse for den overvejende positive omtale af Luther i Kierkegaards pseudonyme forfatterskab og den overvejende negative bedømmelse i Papirerne, sætter Koenker sig for nøjere at undersøge Kierkegaards kategorier og præmisser for hans bedømmelse af Luther. Skønt Koenker må konstatere stor affinitet i flere af de afgørende spørgsmål, f. eks. i synet på Kristus som gave og eksempel og i spørgsmålet om tilegnelsen, så har han også blik for den trods alt helt forskellige udførelse tankerne får, når konsekvenserne drages. Meget rigtigt ser han, at det også her bliver spørgsmålet om synet på det menneskelige, på skabelsens liv, som skiller. Lidelsen, og sammenhængende hermed i kristologien, paradokstænkningen bliver de afgørende kontroverspunkter. Lidelsen stammer fra tidens og evighedens, det absoluttes, sammenstød i tiden. Og dermed er vi ved Kierkegaards grundlæggende bestemmelse af kristendommen som det absolutte. Et spændende spørgsmål ville det dernæst være: hvordan forholder denne bestemmelse af kristendommen som det absolutte sig til Luthers – og Grundtvigs – kristendomsforståelse.

At den kommer i modsætning til Grundtvig med hans tale om det skabte menneskelivs virkelighed er åbenbart. Når Grundtvig karakteriserer Djævelens børn som dem, der »altid har tænkt og sagt: at den saakaldte menneskelige Tilværelse kun var en Del af de faldne Engles Helved-Straf og Fangenskab i Mørkets Lænker« (US IX s. 433), så er det samtidig – bortset fra den mytologiske overbygning – ikke langt fra at være en præcis karakteristik af Kierkegaards opfattelse. Men skønt Grundtvig med det syn også vidste sig i opposition til sin samtids lutherdom, så er det langt fra givet, at han dermed også er i konflikt med Luther selv; det fordrer som sagt en nærmere undersøgelse.

Koenkers essay prætenderer ikke at føre forskningen videre, men det formår dog præcist at formulere relevante spørgsmål og problemstillinger for den videre beskæftigelse med disse sager.

Viggo Mortensen.